

latinban „glis“. Horn i.m., 251 szerint már Brenz Vehére vonatkozó figyelmeztetését így fogalmazta meg: „a gliribus caveat“ (a pelétől óvakodjatok). Vehe később még a Dietrich Dorsch és Nathanael Aelianus Mattania árnevet is használta. Vö. Rott i.m., VIII, 244 jegyzet.

⁵⁴ Vagy mégis pfalzinak? „Era stato molto innanti in transilvania un Mathia Glirio, tutto al Guidaismo, il quale venuto di Polonia (dove ancor hoggidi si trattiene presso uno di quei palatini)“. Veress András: *Antonio Possevino, Transilvania*. Budapest 1913) *Fontes Rerum Transylvanicarum* 3/136; idézi Pirnát i.m., 23. jegyzet, 129; lásd még *Călători străini despre țările Române*. 2. kötet. Bukarest 1970, 274.

⁵⁵ Pirnát i.m., 131 és Dán Róbert: *The Works of Vehe-Glirius and Early Sabaterian Ideology in Transylvania*. In: *Armanium*. Budapest. (1975 vagy 1976) 87–94. E szerint Glirius Erdélyben nem a zsidó vallást akarta népszerűsíteni, hanem inkább egy keresztény vallás számára az alapokat lerakni, amelyek az Ószövetségen alapulnak. Jézus ebben a vallásban elhatárolt szerepű Messiás volt, Krisztus eljövételének tana és az Újszövetség filológiai értelmezésének teológiai tudománya kellett ehhez. Ez a szintézis többek között a szombatosságot készítette elő, »az eszmetörténet egyik nagy kalandját«. Ehhez lásd Dán Róbert: *Matthias Vehe-Glirius. Life and Work of a Radical Antitrinitarian with his Collected Writings*. Budapest és Leiden 1982.

⁵⁶ Vö. Kohn Sámuel: *A szombatosok Erdélyben*. Történetük, irodalmuk és dogmatikájuk. Budapest és Leipzig 1894; Pákozdy László: *Az erdélyi szombatoság; keletkezése, alakulása az unitarizmustól a zsidó vallásig, valamint megsemmisülése*. Stuttgart 1973, különösen 54.

⁵⁷ Pirnát i.m., 23. jegyzet 130; Rott i.m., VIII, 195 és kk., különösen 247.

⁵⁸ Horn i.m., 280. Sőt Sylvanus arra kéri a fejedelmet, hogy őt tekintettel „a szegény felesége és neveletlen gyerekeire — három gyermeke volt, — ne űzze ki Pfalzból a hideg télben.“

⁵⁹ Horn i.m., 278 és kk.

⁶⁰ Horn i.m., 277.

⁶¹ Horn i.m., 279.

⁶² Rott i.m., VIII, 252. Reck, Olevian lelkész társa volt a Szentlélek templomnál.

⁶³ „Sylvanust pedig, tekintetbe nem véve, hogy ő ariánusi szörnnyüségét visszavonta, két köréje állított fiának jelenlétében emlékeztetőül és példaképpen pallossal halálra ítélték; a másik Adam (Neuser), ha ő nem menekült volna el (Erdélybe), szintén így járt volna“. (Lambi Markusnak a választófejedelem egyháztanácsosának a Sylvanus és Neuser ellen folytatott perrel szóló elbeszéléséből. Rott i.m., VIII, 251).

⁶⁴ Horn i.m., 281.

⁶⁵ A híresztelés, amely Adam Neusert (Temesváron?) megriasztotta jól illik a Heidelberg és Kolozsvár közti politikai-lélektani eseményekhez. Valónak látszik, hogy Báthory (belsőleg) a szintén katolikus császárhoz csatlakozott és — mint ez utóbbi — szívesen megégettette volna az összes unitáriusokat. A császárral ellentétben azonban az 1568-i és 1571-i erdélyi országgyűlés határozatai kezét megkötötték. Amit Báthory szívesen akart volna, egy volt; ami neki szabad volt és amit keresztül vihetett, más volt. Neuser azonban, aki heidelbergi mérték szerint mért, a másodikat bizonyára közelebb látta az elsőhöz, és levonta maga számára a megfelelő következtetéseket. Mivel Neuser személyes fejlődése végülis az unita-

rizmus felé irányult, neki a toleráns erdélyi vallástörvények tartósan úgy sem segítettek volna. Mert Dávid is, aki a „nonadorantizmus“-ig jutott el, életét 1579-ben börtönben fejezte be. Hajdani pártfogója, Blandrata éppúgy cserbenhagyta őt, mint a Sylvanustól visszahúzódó Erast, hogy magát megmentse. Vö. Erastnak Grynäus stlb. elleni eljárásával, Rott i.m. VIII., 191 és kk; IX., 5 és kk.

GAAL GYÖRGY

OKMÁNYTÁR A KOLOZSVÁRI UNITÁRIUS TEMPLOM TÖRTÉNETÉHEZ

Második közlemény

2. számú dokumentum

Kívül: Fasciculus XXXIII. N° 4-B

A kolozsvári unitar[ia] templom építéséről 1792^{ben} íratott contractus

Belül:

Mű, kik alább neveinket felírtuk, ez levelünknek rendiben adjuk tudtára mindenek[ne]k akiknek illik: hogy e jelenlévő 1792^{ik} esztendőben pünkösöd havának¹ 21^{ik} napján, midőn volnánk Kolozsvár szabad királyi városában, Belső Magyar utcában az Erdélyi Unitaria Közönségnek egyfelől Losontzi András, másfelől néhai Olosz János özvegye szomszédságaiban lévő háznál, jelenének meg is előttünk tiszt[eletes] Sala Mihály, Sikó István urak, mint a mostani jelen nem lévő Eklézsiabéli² kurátoroknak³ képét viselők, Pákei János, a tiszt[eletes] Ekl[ézsia] nótáriusa⁴, Agoston István, Sombori János, Gyergyai Mihály, Joó Dienes, idősb Szombati Márton és Ketskeméti János uraimék min[d]nyájon mint a kolozsvári Unitaria tiszteletes Eklézsia consistoriumától⁵ az alább megírandó alknak végbenvitelére választott személyek egyrésztől; másrésztől pedig marosvásárhelyi kőmives pallér Tirk vagyis Török Antal öki-gyelme, akik is mű előttünk menének e következő egyezésre: t[udni]-i[lik] egyetértett szív[v]el és akarattal meghatározván a kolozsvári tiszt[eletes] s Unit[aria] Eklézsia aztat, hogy az Úristennek dicsőséges tiszteletére és szent vallásoknak ékességére ezen szabad királyi városban egy új templomot építenének, annak tökéletesen léjendő felépítését fenn írt biztosai nevezett kőmives pallér öki-gyelmének adták által, ki is azt a következő feltételek alatt önként magára vállolta.

1^{ör} Hogy az épülendő templom minden tekintetekre nézve maga a pallér által készítettett és tulajdon nevének alája írásával s szokott pecsétjével, úgy a mi alája írásunkkal s pecsétünkkel is megjegyeztetett delineatio⁶ szerént építtessék, és mától számlálva 4 [azaz] négy esztendő alatt, s azoknak bételésével a kívánt végekre szolgálható és egészen készen légyen.

2^{ör} Minden kőmives- és ács munkához megkívántató materiálékok⁷, úgymint követ, téglát, meszet, porondot, fenyő- és tölgyfa gerendákat,

vasakat, lakatos, üveges, asztalos és pléhes munkához való materialéket is az azokról ugyan a pallér által készített, s egyszersmind valamint általa, úgy mi általunk is subscribáltatott⁸ specificatióban⁹ kitett mennyiségekig a tiszteletes Eklézsia magát úgy kötelezi adni, hogy azokban foglalkozás, vagy az építésnek a terminált¹⁰ időre léjendő elkészítésében hátramaradása ne legyen; csaknem a pallér öki gyelme az említett és szükséges materialékról a tisztel[etes] Eklézsziát, azoknak megszerzésekre idejek előtt előre úgy tudósítsa és intse meg, hogy megszerzésekre elegendő idő legyen. Az állásokhoz való vaskapcsokat pedig, valamennyi az épület tökéletességre való viteléig kívántatik, a pallér öki gyelme maga költségén hiba nélkül tartozik megszerezni. Mely szerént

3° A nevezett materialékból, az említett delineatio szerént készí- tendő kőműves, ács, asztalos, lakatos, üveges és pléhes munkákat, a templombéli székeken és prédikálószékeken kívül pallér öki gyelme minden mére- séiben, állásaiban, a legalsó fundamentumtól¹¹ fogva, éppen a legfel- söbb tetejéig a templomnak, falaira, boltjaira és minden állásaira, úgy az építés mestersége szerént illendő egyéb ékességeire nézve is a deli- neatio szerént maga tartozék véghezvitetni, és a nevezett munkák[na]k végben vitelére szükséges napszámosokat is úgy, jó és a kőműves s ács mesterségekben tanult, gyakorlott és esméretes mesterembereket szerezni, s azokat a maga költségén, a kőműves- és ács munkáért ígért, s alább említendő summából¹² fizetnie köteles legyen.

4° A fundamentum kiásását a templomra nézve két ölnyi, a torony- ra nézve pedig harmadfél ölnyi mélységre a maga költségén véghez vi- tetni; pallér öki gyelme kötelessége leszen; úgy mindazonáltal, hogyha a föld természete azt beljebb ásatni kívánná, az arra a proportione¹³ esen- dő költséget az Eklézsia tartozik kipótolni és hi is fizetetni: ellenben ha hol annyi mélységre, mint már megíratott, szükség nem leszen ásni, ezen apadás a nevededésben imputáltassók¹⁴. A fundamentumból kihá- nyatott földet a pallér öki gyelme a templom pedimentumának¹⁵ magassá- gához képest kívül s belől a templom környékében elhordatni és az he- lyet az által egyenlővé tenni tartozik; ami pedig attól megmaradna, azt az Eklézsia kihordatni köteleztetik.

5° Állásnak való fákat, gerendákat, deszkákat úgy arcusoknak¹⁶ s egyéb efféle machináknak¹⁷ megkészítéséhez való fákat, nagyobb és ap- róbb szegeket a delineatio mellett lévő specificatio szerént és mennyiségig az Eklézsia fog adni; köteleket, esigákat, vaskapcsokat mesteremberek és napszámosok kezek alá megkívántató vas- és faszerszámokat: ú[gy]- m[int] csákányokat, targoncákat, kapákat s.a.t. [s a többit] és egyéb min- den névvel nevezendő eszközöket, műszereket pedig a pallér öki gyelme maga költségén szerezni és adni tartozik. Ha mi pedig az álláshoz való materialékból, melyeket a fenn írt mód szerént az Eklézsia tartozik adni, meg fog maradni, azok az Eklézsziának, az építésnek vége lévén, vissza maradjanak; de mindazokra, egészen az épület végéig, sokszor nevezett pallér öki gyelme szorgalmatos gondot viselni és viseltetni köteles legyen.

6° Hasonlóképpen a toronyhoz megkívántató szükséges fa, vas és egyéb materialéket is, amint ezek is specificálva vagynak, az Eklézsia adjon; de mindenféle munkákat a pallér tégyen és tétessen meg a fun- damentumtól fogva éppen a toronymak tetejéig.

7er Minekutána a fenn kifejezett mód szerént a templom és a torony egész tökéletességre vitettetik, a kőmíves és ács munkákra, úgy egyebekre nézve is, köteles legyen a pallér ök[i]gy[e]l[m]e az Eklézsia által ugyan a fenn irt mód szerént az építéshez adandó szükséges materialékból a templomot kerítésben venni a delineatio szerént, úgy, hogy a földből fél ölnyire kő fundamentumot hozzon ki, és arra kő lábokat cserép alá csináljon, és közbe a tölgyfákkal rakja meg illendő díszességgel egész köröskörnyül, a fél ölnyire felépítendő kőfal kerítés alatt pedig menedékesen égy néhány csatornák legyenek, amelyeken a templom fedeléről lefolyó eső- és hóvíz kifolyhasson.

8^{or} Mindezen elészámlált különb-különbféle munkáknak végbenviteléért és jómóddal való teljesítéséért kötelezi a tiszteletes Ekl[é]zsia magát fenn nevezett biztosai által arra, hogy tartozzék a pallér ökigyelmének 9300 azaz: kilencezerháromszáz német forintokat adni, mely summából is mostan előre sokszor említett pallér Török Antal ökigyelme 300 azaz háromszáz német forintokat előttünk kezéhez is véve, arról adott quietantiája¹⁸ mellett, oly móddal, hogy a több bennmaradott summából a tiszteletes Eklézsia csak hetenként, amint a dolog és munka kívánni fogja, adjon ezután a mesteremberek[ne]k és napszámosoknak ki fizetésekre mindenkor tisztes quietantiá[ja] vagy recognitioja¹⁹ mellett pallér ökigyelmének, és ami utoljára benn fog maradni, a munkának tökéletesen vége lévén, egyszersmind kiadattassék. Melyekre nézve bátor-ságnak okáért és különös zálogul a pallér ökigyelme leköti minden névvel nevezendő s akárholott találtató, nevezetesen pedig M[aros] vásárhely szabad k[irályi] városban lévő házát és minden felkelhető javait, s magát is mind az egész teljes elégtételig; e mellett nevezett pallér ökigyelmének édesanyja ezen Kolozsvár városa hóstátjában²⁰ lakó Lomann Anna asszony nekünk lett jobb kezének beadása által említett pallér fiáért jót álla, és minden e városban, s másutt is akárholott találtató javait leköté; hogy azon történetben, ha említett pallér ökigyelme kötelességének meg nem felelne, felelni nem akarna, vagy valamely hibát, kárt az építés közben ejtene, azonnal az Eklézsia, nullo remedio obstante²¹, mindkettőjöknek jovaiból magának eleget vehessen és vétethessen.

9er Kötelezi nevezetesen pallér ökigyelmét magát arra, hogy a munkának kezdetétől fogva egészen a végéig, ha Isten életé[ne]k kedvez, szakadatlanul jelen léssen, és ha betegsége adná elő magát, vagy egyéb elkerülhetetlen dolgára nézve el kellett néni innen távoznia, mely 8 napnál tovább egyszer se lehessen, akkoron is nem másként, hanem az Eklézsia hírével és engedelméből és csak úgy, ha az építés környülállásai engedik, de azon történetekben is más magához hasonló jó mesterembert hágy maga helyett; úgymindazonáltal, hogyha az alatt hiba vagy kár történnék, maga a pallér tartozik megfizetni.

10er Vége lévén a munkának tökéletesen, a tiszteletes Eklézsia az elkészült épületet, az által adott delineatio szerént, minden minéműségei[re], mérései[re], és ékességeire nézve rendről rendre ahhoz értő személyek által nézethetesse meg, és úgy végye kezéhez, amidőn ha legküsebb hiba vagy fogyatkozás az Eklézsia hire nélkül való változtatás tanálatnék az épületben, aztot a pallér a végre megkerestetett értelmes emberek meghatározása szerént megfordítani tartozzék és e végre is fenn lekötött joi és személye is obligálva²² légyenek.

11er Továbbá kötelezi magát pallér ökigyelme arra is, hogy egész hat esztendőknél elfolyások alatt, az építés tökéletes bevégezése után, ha mi hibák, repedések s több effélék történének, az épületnek akár-minemű részében, ács- és kőművesmunkában, aztat a maga költségén megigazítja mindaddig és annyiszor hat esztendők múlva is, valameddig az ahhoz értő emberek ítélete szerént az hiba és fogyatkozás tökéletesen és állandóul orvosoltatik, és erre nézve is magát, fenn írt jovait és személyét bátorságnak okáért ajánlja és obligálja a fenn írt mód szerént.

12^{dikszor} Köteles legyen jovainak és személyének a fenn írt mód szerént való lekötelezése terhe alatt pallér ökigyelme a templom és torony kőműves és ács munkákból álló építését úgy az azokon kívül valókat is közönségesen úgy kormányozni, hogy a delineatióból mostar egy látásra jól ki nem tetszhető vagy által nem látható architectonica proportio²³ ellen semmi részében legkisebb hiba, fogyatkozás vagy disztelenség ne essék, ne történjék; különben, akármely részében az épületnek az architectonica proportio ellen történhető hibáit, fogyatkozásait, ha aztat maga idejében az Eklézsiának meg nem jelentené, ha a delineatio szerént valónak találtatnék is az építés, a pallér ökigyelme maga tulajdon költségén tartozik állandóul helyreállítani, akármennyi költségébe kerüljön.

13^{sor} Az ács és kőműves munkákon kívül, hogyha lakatos, aztalos, üveges, pléhes vagy más mesteremberek munkái megkészítetéseket az Eklézsia kívánná és akarná a pallér ökigyelme által megszereltetni és megkészítetni, tartozzék ökigyelme azokat végben vinni, megszerezni és megkészítetni a maga specificatiójában kitött és az Eklézsia által ökigyelmének kifizetendő summákon és nem fennebb, sőt inkább, ha mikben rendesen lehet, mértékletesebb áron, egyetértvén a[zon] történetben is az Eklézsiának a megkívánható szükségekhez képest segítségére rendelendő biztosáival.

14er Ha az építés folyása közben és alatt méltó okból és tekintetből a delineatio szerént meghatározott építésben valamely változást kelletnék tenni az ács, kőműves vagy egyéb munkákra nézve, annak a meghatározás szerént való változtatására pallér ökigyelme köteles legyen, úgymindazonáltal, hogyha az által a delineatio szerént felvállolt munkája szaporodnék, az Eklézsia a proportione rendes alku szerént pótolja: ellenben, ha kevesednék munkája, ahhoz képest a pallérnak ígért fizetése is a proportione apadjon: valamint pedig az Eklézsiának a pallérnak ígért fizetést elvonni vagy megapasztani, ha ígérétének ezen fenn leírt feltételek szerént hiba és fogyatkozás nélkül eleget téssen, szabad nem leszen, úgyszintén pallér ökigyelmének is nem leszen semmi szín alatt jussa az Eklézsia tetszése és akaratja ellen a sokszor említett specificatióban s rész szerént ezen kötés levélben meghatározott fizetéseken kívül többet kérni vagy kívánni: sőt inkább a kitött fizetésekért mindenféle mesterembereket illető munkákat, materiálekot megszerezni és tökéletesen végben vinni minden legkisebb fogyatkozás nélkül köteleztetik.

Mely e szerént mű előttünk véghez ment egyezésnek és kötelezéseknek rendiről, minekutána az a fenn megnevezett egyező felek[ne]k nekünk és egymásnak külön-külön lett jobb kezeknek beadások által is

tató grádicsaival, pléh alá való készítéssel, s ahhoz kívántató állással együtt, amidőn az Eklézsia kívánni fogja, felállítani tartozzam, a 2^{ik} pontban megjegyzett mód szerént.

4er Az említett templom fedeléért való 800 n[émet] forintokat oly meghatározással tartozik az Eklézsia pallér ökigyelmének megfizetni, hogy most előre a munkához való kezdéskor 200^{at}, a munka folytatása alatt 200^{at}, midőn az egész fedél a földön meg lészen kötve, ismét 200^{at}, és midőn a munka egészen bé lesz végezve s felállítva, 200 R[hénes] forintokat fizessen s adjon pallér ökigyelmének: melyeknek megfizetése, ha az írt terminusokról²⁹ elhaladna, vagy teljességgel az Eklézsia fizetni nem akarna, énnékem ácpallérnak interesével³⁰ s költségemmel együtt azt megvenni szabadságom légyen, ezt e szerént értvén a torony fedelére nézve is.

5^{ör} A templom fedelének magossága lészen 6^{1/2}, azaz hetedfél öl, amely szerént ezen fedelet, a delineatio utasításához képest, fektetszék-re erős és állandó kötésekkel való felállítására oly kinyilatkoztatással ígérem magamat, hogy még ezen őszön a munkához hozzá kezdek és kezdetek, hogy a szerént első tavasszal, mihent a kőművesmunka anynyira készül, a fedél felállításához kezdhessek, nehogy annak halasztása miatt a kőfalakban vagy fa matériálékban a lehető esős idő kárt okozzon, s a szerént az Eklézsianak is azok miatt reménytelen kára s fogyatkozása következhesék.

Mely feltételeknek változhatatlan megtartására mű, égyező felek mindkét részről magunkat önként kötelezzük, nagyobb bizonyságul ezen alkulevelet magunk tulajdon kezünk írásával és pecsétünkkel is megerősítvén. Költ Kolozsváratt októbernek 31^{ik} napján [1]794^{ik} esztendőben.

Bartha Moyses m[anu] p[ropria]
(címeres vörös viaszpecsét)

Ágoston Márton mp.
(vörös viaszpecsét)

Antony Überlacher mp.
Zimmer Pallier³¹
(címeres vörös viaszpecsét)

JEGYZETEK

- ¹ pünkösöd hava — május
- ² eklézsia — egyházközség
- ³ kurátor — gondnok
- ⁴ nótárius — jegyző
- ⁵ consistorium — tanács
- ⁶ delineatio — tervrajz
- ⁷ matériálé — anyag
- ⁸ subscribál — aláír
- ⁹ specificatio — részletezés
- ¹⁰ terminál — meghatároz
- ¹¹ fundamentum — alap
- ¹² summa — összeg

- ¹³ à proportione — arányosan
¹⁴ imputál — beszámít
¹⁵ padimentum — padló, padozat
¹⁶ arcus — ív, bolthajtás
¹⁷ machina — szerszám, itt: szerkezet
¹⁸ quietantia — nyugta
¹⁹ recognitio — elismervény
²⁰ hóstát — külváros (Kolozsvárt a városfalaktól keletre és északra eső kül-
várost emlegették Hóstát néven)
²¹ nullo remedio obstante — semmilyen mentegetőzést sem fogadván el
²² obligál — leköt, kötelez
²³ architectonica proportio — építkezési arányosság
²⁴ manu propria — saját kezűleg
²⁵ szenátor — a városi tanács tagja
²⁶ caveál — kezeskedik
²⁷ regula — szabály
²⁸ héjazat — tető, fedél
²⁹ terminus — határidő
³⁰ interes — kamat
³¹ Zimmer Pallier — szoba (ház)-építő (kőműves, pallér)

Hibaigazítás: az első közlemény 19. lapján a 26. sorban *Pákei János* helyett *Pákei Lajos* olvasandó.

LAKATOS GYULA

ADALÉK A KARÁCSONYFALVI UNITÁRIUS TEMPLOM TÖRTÉNETÉHEZ

A homoródkarácsonyfalvi egyházközség megalakulása a 16. század második felére tehető, amikor az egész falu az unitárius hitre tért át. A „Sion” hegyén épített középkori templomát a gyülekezet tovább használta és használja mai napig. Az ellenreformáció idején, Mária Terézia uralkodása alatt (1740—1780), amikor több templomunkat erővel elfoglalták, kísérlet történt a homoródkarácsonyfalvi templom elfoglalására is. Az elfoglalási kísérlet azonban a gyülekezet hősi ellenállása miatt nem sikerült. A kormányzók ekkor azt a döntést hozta, hogy az unitárius hívek kötelesek a katolikusok részére megfelelő templomot építeni.

A templomfoglalási kísérletet részletesen leírta Jánosfalvi Sándor István: „Székelyhoni utazás a két Homoród mentén” című munkájában (II. k. 31—32 oldal). A templomfoglalási kísérlet idejét 1777-re teszi; az